

УДК 94(477.83/.87): 37 “XIX-XX”

Клапчук В.М.

**ОСВІТА НА ГУЦУЛЬЩИНІ
У XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТОЛІТЬ**

Розвиток освіти на Гуцульщині має свою історію. Малоефективні школи почали виникати вже наприкінці XVIII століття, найбільшого розвитку шкільництво досягло у першій третині XX століття, коли тут діяло понад 100 шкіл. Населення було малограмотним, наприкінці XIX століття було 3-5% грамотних. У міжвоєнний період відбувалась полонізація та романізація суспільства, що привело до виникнення низки шкіл з польською та румунською мовою навчання.

Ключові слова: Гуцульщина, повіт, освіта, школа.

Klapchuk V.M.

**EDUCATION IN GUZULSHYNA
IN XIX – THE FIRST THIRD OF XX CENTURIES**

The development of education in Guzulshyna has its own history. Less effective schools have been already organized at the end of eighteenth century. Schools have been reached the greatest development in the first third of XX century, there were more than one hundred schools. The population was less educated, there was just 3-5% of educated people. The population was imprisoned and romanised in inner wars period. It led to the development of a number of Polish and Romanian schools.

Key words: Guzulshyna, settlement, education, school.

Розвиток освіти в Гуцульському краї має свою довгу історію. Детальними дослідженнями історії освіти окремих регіонів та населених пунктів Гуцульщини займалось чимало дослідників, насамперед, освітян, проте узагальнюючих матеріалів так і не видано. Великий вклад у вивчення проблеми внесли А.Андрохович, І.Герасимович, Г.Іванюк, М.Іванюк,

Н.Калініченко, О.Каськів, М.Клапчук, В.Курищук, М.Максим'юк, Р.Скульський, Б.Ступарик, М.Ткач, Н.Черкач та інші.

Для підготовки статті використано матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові, оригінальні документи автора, дані шематизмів з 1828-1932 рр., статистичні довідники, періодична преса тощо.

Феодальна Польща не дбала про освіту гуцулів. Так звані «руські» школи почали виникати самочинно. Із матеріалів церковного перепису 1745 р. відомо, що у Яблунові при міській церкві почала діяти школа, а друга «руська» школа, вірогідно, була відкрита у Кутах¹.

Найстарші відомості про школи у Надвірнянському повіті походять з кінця XVIII століття. Тоді у Делятині в 1787 р. діяла при церкві парафіяльна школа. Учителював у ній Ф. Гумецький, який до того закінчив середню школу і працював у Делятині гаєвим та інструктором дітей місцевого надлісничого². Навчання велося українською мовою.

Львівська римо-католицька консисторія домоглася в 1784 р. від австро-угорської адміністрації, щоб при кожній парохії Галицької Гуцульщини були відкриті парохіяльні школи. Так, дяківські школи з'явилися в такому хронологічному порядку³: Старому Косові (1792), Старих Кутах (1820), Барвінковій, Жаб'єму, Ільцях, Рожнові, Соколівці, Стопчатові, Ферескулі, Шешорах (1821), Брустурах, Річці, Яворові (1824), Білих Ославах, Пневі (1826), Криворівні (1827), Пістині (селі, 1828), Пасічній, Тюдові (1832), Микуличині (1834), Заріччі, Гриняві, Головах, Перехресному, Рибному, Слобідці, Стебному, Устеріках, Хороцевій (1848), Черганівці (1849), Акрешорі, Бані-Березові, Биткові, Великому Ріжні, Прокураві (1850), Ільцях, Лючі, Малому Ріжні, Слупейці (1852), Хімчині (1858), Спасі (1865), Микитинцях (1866), Горішньому Ясенові (1871).

Дещо покращились справи в питанні освіти в часи панування Австро-Угорщини. З метою послаблення польського впливу, протиставляючи йому українське населення, австрійський уряд береться за відкриття державних

шкіл. Так, державні школи були відкриті в Кутах (1801), Косові (1814). У сільській місцевості першими були тривіальні школи в селах Довгополе і Розтоки (1801), у Кобаках (1817), Жаб'єму, Красноїлі (1827), Білоберізці (1845), Яворові (1846) та Старих Кутах (1852).

Навчальні програми обох типів шкіл були приблизно однаковими. Учні навчали читати, писати, рахувати. У державних тривіальних школах дозволялось вести заняття рідною мовою на уроках письма та читання двічі на тиждень. Підручниками служили «Буквар» (1790) та «Читанка» (1786), надруковані у Відні старослов'янською мовою. У парафіяльних школах «підручниками» були Біблія та Псалтир.

У 1828 р. на теренах Станиславівського округу функціонували окружна головна школа в Станиславові, головна школа у Бучачі, тривіальні школи у Надвірній, Солотвині, Богородчанах, Тисмениці, Лисці, Монастириськах та Галичі і дівочі школи у Станиславові та Маріямполі. У Коломийській окрузі окружна головна школа знаходилася у Коломиї, головна школа – у Гвіздці, а тривіальні школи – у Кутах, Косові, Довгополі, Пістині, Яблуневі, Снятині, Печеніжині та Городенці⁴.

В 1845 р. було засновано парохіяльну школу у Дорі⁵. В цьому ж документі згадується, що в Надвірнянській парохіяльній школі наглядачем був парох з Ланчина А.Федорович; у Дорі, де мали навчатись 282 дітей було лише 12 учнів, вчителем був М.Данилевич⁶.

У 1848 р. на теренах Станиславівщини згадуються окружні головні школи в Станиславові та Коломиї, головні школи – у Станиславові та Бучачі, дівоча школа – у Станиславові⁷.

В 1853 р. у Делятині відкрито тривіальну школу, на утримання якої в 1857 р. виділялось 120 флоренів⁸.

Відтак ця школа згадувалася ще в 1858 р.⁹ До неї, крім українців, стали ходити польські та єврейські діти.

У 1858 р. у Станиславові згадується вища гімназія, народні школи у Бучачі

та Станиславові. У головній школі Станиславова навчалось 375 учнів, а у дівочій – 79 учениць. Дуже мало дітей навчалось у тривіальних школах. Так, у Богородчанах з 479 потенційних за віком учнів школу відвідувало лише 114, у Надвірній, відповідно, 1098 та 87, тобто лише кожна 12 дитина ходила до школи¹⁰. У Перерослі з 206 дітей шкільного віку школу відвідувало 134, а у Дорі з 282 навчалось лише 12 учнів. Цей показник був найгіршим у цілій Станиславівській окрузі¹¹.

За даними 1862 р.¹² у Дорі навчались 62 учні та 2 учениці (вчитель – Адальберт Винярський), у Глинках – 53 учні та 6 учениць (вчитель – Амброзій Дмухнович), у Горішньому Майдані – 16 учнів (вчитель – В.Голодчук), у Яблуниці вчителював М.Мервяк.

Одним з учителів дялятинської школи в 1874 р. був Т.Кулюбинський¹³, в 1877 р. – С.Іроденко¹⁴, а в 1889 р. – С.Трохенко¹⁵. Хоч учителі дялятинської тривіальної школи були здебільшого українського походження, проте з уваги на мішаний склад учнів та широке вживання тодішньою українською інтелігенцією польської мови – вони вчили у школі по-польськи.

В 1874 р. на теренах Делятинщини діяла значна кількість однокласних шкіл, в яких працювали¹⁶: Добротів – Петро Матковський, Дора – Текля Кохановська, Красна – Адольф Сташинський, Середній Майдан – Михайло Данилович, Микуличин – Йозеф Лонкевич, Заріччя – М. Реневич (за іншими даними – Т.Гаврисевич – авт.). Ці дані доповнені у 1877 році¹⁷. Вчителями тут працювали: Делятин – С.Іроденко, Яблучниця – Л.Хомяк, Красна – А.Сташинський, Ланчин – Г.Струмінський, Микуличин – Й.Лонкевич, Саджавка – М.Немилович, Заріччя – М.Реневич, Добротів – П.Матковський, Дора – Т.Кохановська, Середній Майдан – М.Данилович.

Деякі інші дані маємо з 1884 р.¹⁸: у Делятині працював С.Іроденко, Яблуниці – Д.Петрищук, Красній – А.Янеллі, Ланчині – С.Букоємський, Микуличині – О.Лонкевич, Саджавці – А.Сташинський, Заріччі – М.Реневич, у Глинках – В.Ратинський. У Добротові вчителя на той час не було, у Дорі

вчителювала Т.Кохановська, а у Верхньому Майдані – Т.Гавриляк.

У 1886 р. у Коломийському повіті функціонувало 36 шкіл, в т.ч. 3 – чотирьохкласні та 33 – однокласні; у 29 школах навчання велося на українській мові. У Косівському повіті було лише 18 шкіл (2 – чотирьохкласні, 1 – трьохкласна та 15 – однокласні), з яких у 14 викладалось на українській мові. На теренах Надвірнянського повіту було 26 шкіл, з яких 4-класна в Надвірній та 2-класна в Делятині (решта шкіл – однокласні). У Надвірній, Делятині і Ланчині навчання велось лише польською мовою, в решті шкіл – українською¹⁹.

Надзвичайно невтішними були статистичні дані щодо освіченості населення Гуцульщини. Так, в тому ж 1887 р., у Коломийському повіті 8,1 % населення вміють читати і писати, 1,24% – лише читати, а неосвіченими було аж 90,66%. У Косівському повіті, – відповідно, 3,85%, 0,77% та 95,38%. Найгірша ситуація була у Надвірнянському повіті, де ці показники становили – 3,22%, 0,48% та 96,30%. Цей показник був одним з найгірших не лише по Галичині, але й по Австро-Угорщині²⁰.

У 1892 р. згадується, що школа у Делятині одержала власний будинок, мала двох вчителів, які одержували 600 гульденів щорічно.

В 1896 р. у гірській частині Надвірнянському повіту діяло біля 20 шкіл²¹: двохкласна школа у Делятині (директор – Адольф Сташинський, вчитель – Марія Воланська), однокласні школи – у Добротові (Ейсебіуш Матковський), Дорі (Владислав Єзерський), Яблуниці (Ядвіга Дебровицька), Красній (Антон Янеллі), Ланчині (Еразм Якошинський – тимчасово, Катерина Пілаш, Марія Блок), Лоевій (посада вакантна), Лузі (Марія Медвецька – тимчасово), Середньому Майдані і Глинках (Константин Ришка), Майдан-Гута (Еразм Сташинський), Верхньому Майдані (Францішек Купка – тимчасово), Микуличині (Йозеф Лонкевич), Білих Ославах (Микола Руденський), Чорних Ославах (Теофіл Лопатинський), Чорному Потоці (посада вакантна), Саджавці (посада вакантна), у Заріччі (Микола Фащевський та Влодзіміра

Хромовська). У дялятинській єврейській школі директором був Хайм Бардах, вчителями Масій Шлессінгер та Айзіг Розенберг.

Згідно з австрійським законом 1899 р., діти, які не мали в що одягнутися, або мешкали далеко від школи, звільнялися від навчання. В цю категорію попадала, перш за все, українська дітвора, що жила в убогих закутках на значній відстані від центрів сіл, де знаходилися шкільні класи. До того ж і ті батьки, що мали матеріальну змогу посилати дітей до школи, з-за своєї несвідомості часто воліли платити за невідвідування їхніми дітьми школи значні грошові карі, ніж посилати їх на навчання. Не дивно теж, що успішність учнів у школі була дуже низькою і в середньому по Надвірнянському повіті у 1886 р. нараховувалось 3,22% населення, що вміло читати й писати польськими буквами²². В українському середовищі письменних було ще менше.

З 1890-1900 рр. є детальні матеріали про дялятинське шкільництво. Оскільки в ті часи до школи був великий наплив учнів, зокрема дітей місцевої адміністрації, купецтва, залізничників, дялятинський магістрат став робити заходи про відкриття в школі додаткових класів. Дозвіл на це отримано в 1899 р., коли школа стала 4-класною; нею керував директор, а навчали дітей два старші та один молодший вчителі²³. До відома, в 1914 р. тут працювали вже 6 вчителів (К.Микитюк, Б.Будзінська, І.Воронюк, О.Крижанівський, М.Хвалибинська, Е.Ліхтенберг), директором школи був М. Соболевський²⁴.

На кінець XIX століття припадають дві важливі події у житті дялятинської школи. В 1893 р. відкрито однокласну єврейську приватну школу, фундатором якої був австрійський фінансовий магнат барон Гірш²⁵, а дещо пізніше, – однокласні школи на Шевелівці і Гориші з українською мовою навчання. В єврейській школі в 1914 р. вчили 5 вчителів, на Шевелівці – О. Панчук, на Гориші – Г. Хомлецька²⁶. Хоча школи з 1860 рр. перейшли під державну опіку, проте утримувались, в основному, за рахунок спеціального

місцевого податку. Так у 1890 рр. на утримання школи у Делятині державне намісництво виділяло приблизно 14 процентів, а жителі Делятина – 86 процентів необхідних коштів. Крім того, з невеликих громадських лісів десятиці давали щорічно по 6 кубічних сажнів дров. У 1895-1908 рр. делятинська громада мала зібрати для своїх шкіл біля 18000 корон, але було зібрано лише 12000, а про погашення решти суми ставила питання перед краєвим правлінням у Львові²⁷.

Роботу шкіл наприкінці XIX ст. і початку XX ст. підтримували учителі-подвижники, яких австрійські, а потім польські власті посилали у найвіддаленіші гірські села як політично неблагонадійних. Серед них Михайло Вахнюк, Лука Гарматій, Микола Колцуняк, Богдан Заклинський, Петро Додек, Олекса Іванчук, Марія Ленерт-Домбровська (Марійка Підгірянка), Іван Устиянович, Віктор Цюцюра, Іван Савків, Володимир Бундзяк, Володимир Поліщук, Стефанія Білицова, Степан Король, Василь Мацюк, Зенон Винницький, Антін Сальварівський, Михайло Ломацький, Михайло Базник, Михайло Наняк та інші²⁸.

На теренах Надвірнянського повіту у 1880 р. нараховувалось 96,2% неграмотних, у 1890 – 92,7, а у 1900 – 88,6%²⁹. Це свідчить про те, що певний прогрес на освітянській ниві все ж таки відбувався.

В 1905/1906 навчальних роках освітянська нива виглядала наступним чином³⁰:

Повіт	Кількість шкіл	Мова викладання, %		Кількість шкіл за кількістю класів					Кількість вчителів
		Укр.	Пол.	1	2	3	4	5-6	
Коломийський	64	82,8	17,2	34	23	–	4	3	116
Косівський	41	87,8	12,2	31	4	–	2	4	45
Надвірнянський	38	84,2	15,8	30	4	–	2	2	37

Окрім загальноосвітніх, на Гуцульщині та Покутті діяли ще й професійні школи. Так, у Коломії у 1893 р. засновано школу деревного промислу, у якій в 1906/1907 навчальних роках було 74 учні та 15 вчителів, у 1876 – школу

гончарства (28 учнів та 8 вчителів) , у 1903 – шевську (31 учень та 3 вчителів), а у 1906 – ветеринарну (11 учнів та 2 вчителі) школи. У Косові з 1882 р. діяла школа ткацтва, в якій у 1906/1907 навчальних роках було 26 учнів та 5 вчителів. Освітній рівень школярі могли покращити у відкритій в 1862 р. у Коломиї польській (1906/1907 навчальні роки – 685 учнів та 29 вчителів) та пізніше – українській (660 учнів та 25 вчителів) гімназіях³¹.

Детальні дані вдалось знайти за 1910 р.³² Тоді в околицях Делятина функціонували 17 шкіл: Делятинська 4-класова (директор – М.Соболевський, вчителі – К.Микитюк, Б.Будзінська, М.Соболевська, К.Воронюк, С.Міхцінська, Я.Тротгут), Ланчинська 4-класна (директор – Я.Падолінський, вчителі – М.Явний, Е.Козьолова, М.Вельцман, Я.Меценсеффі), а також однокласні школи у селах Добротів (вчителі – Т.Онищук, О.Крижановський), Дора (Ф.Купка), Ямна (М.Кушнеж), Яремче (Л.Янеллі), Красна (І.Недільський, Л.Бабій, К.Вишиванюк), Лосва (Я.Куніш), Луг (К.Михалевич), Горішній Майдан-Гута (О.Шашкевич), Горішній Майдан (М.Сірецька, В.Треля), Середній Майдан (К.Ришка), Білі Ослави (М.Руденський), Чорні Ослави (С.Рожеєвська), Чорний Потік (Іванна Сенатович), Татарів (Б.Ноштадт) та Ворохта (Е.Михайлів).

Вже в 1911 р. магістрат Делятина планував у найближчому часі приступити до будівництва нової, більшої за розміром школи, але події воєнних років надовго відклали реалізацію задумів.

За даними шематизму 1912 р. на Гуцульщині діяло 69 однокласних, 22 двохкласних, 2 трьохкласні, 6 чотирьохкласних, 2 п'ятикласні та 4 семикласні школи³³. У Косівському повіті – 2 шестикласні школи з польською мовою навчання у Кутах, 2 п'ятикласні у Косові (також з польською мовою викладання), 2 чотирьохкласні у Кобаках та Старих Кутах, двохкласні – у Кутах, Довгопіллі, Москалівці, Розтоках та Тюдові та 23 однокласних; у Надвірнянському – 2 шестикласні школи з польською мовою навчання у Надвірні, 2 чотирьохкласні у Делятині та Ланчині, трьохкласна у

Саджавці, двохкласні – у Добротові, Заріччі, Микуличині, решта – однокласні (28, в т.ч. 3 з польською мовою викладання); у Печеніжинському – 2 чотирьохкласні у Пістині та Сопові, трьохкласна у Княждворі, 14 двохкласних, з яких 1 – з польською мовою викладання та 18 однокласних.

У ХІХ столітті Буковинська Гуцульщина була відсталою щодо розвитку освіти. Лише в останній чверті стала розвиватися мережа народних шкіл. Велика заслуга в цьому Ю. Федьковича, який декілька років (1869-1872) був шкільним інспектором у Вижницькому повіті. Його справу продовжили священник Теодосій Айвеліні та Ізидор Мартинович. Уже в 1895 р. конференція вчителів ухвалила викладати в народних школах лише українською мовою.

Кількість шкіл поступово зростала. В основному, це були одно- та двокласні школи. У Вижницькому повіті на початку ХХ століття була 41 школа, з них: однокласних – 18, двокласних – 11, три-, п'яти-, шестикласних – по три. Дітей шкільного віку було 7751, а з них відвідували школу 5910 хлопчиків і дівчаток. Навчали дітей 101 вчитель і 52 вчителі релігії³⁴.

В 1909 р. було виявлено, що не вистачає шкільних кімнат, багато класів розміщені у найманих будинках селян. Класи переповнені учнями, немає гардеробів. Частина учнів та учителів хворіли на туберкульоз. У зв'язку з таким становищем на повітових зборах 20.11.1910 було заявлено, що «Вільна організація українського учительства на Буковині» домагається, щоб уряд разом з шкільною краєвою і повітовою радами взялися до будівництва на Вижниччині шкіл. На початку ХХ ст. проводилась цікава робота в читальнях товариства «Руська бесіда», де можна було побачити багатьох вчителів (І.Драгінда та І.Гордійчук з Виженки, П.Проданик та Ю.Леонтин з Іспаса, О.Ждурківська, В.Заварюк, В.Лукіяновича з Мілієва тощо). Значну громадську діяльність у Розтоках з 1905 по 1911 рр. проводив вчитель і письменник Данило Харов'юк, уродженець Харови на Путильщині.

У 1908 р. була відкрита у Вижниці українська гімназія, яка дала

можливість багатьом учням продовжувати навчання. У ній навчалися не тільки діти з навколишніх сіл Буковинської Гуцульщини, а й з Галичини. Не всі могли потрапити туди через те, що плата становила 15 корон на рік. Завдяки старанню директора Антона Кліма талановиті діти навчалися безкоштовно. У 1912 р. на кошти, виділені з державної скарбниці і зібрані місцевим населенням, було збудовано бурсу, в якій жили гімназисти з віддалених населених пунктів. Чимало зусиль докладали в навчанні професори Д.Лукіянович, С.Лакуста, М.Павлусевич та інші³⁵.

У цих роках у Косівському повіті функціонувало 34 школи, в тому числі 22 однокласні, 5 – двохкласних (Хімчин, Тюдів, Москалівка, Довгопілля, Вербовець), одна трикласна, дві чотирікласні (у Кобаках і Старих Кутах). Навчання в цих школах велось українською мовою.

Крім цього, у Косові та в Кутах функціонувало відповідно по дві п'ятикласних та шестикласних школи з польською мовою навчання. У Кобаках функціонувала школа з профільним навчанням, а в Москалівні – ткацька школа з польською мовою викладання.

На Жаб'ївщині до Першої світової війни нараховувалось дев'ять шкіл. У той час в кожному великому селі працювала однокласна чи двокласна школа з українською мовою навчання, фінансована з державного бюджету (статна) або утримувана коштами селян (народна). У кожній з цих шкіл працювали один чи два вчителі, залежно від кількості дітей шкільного віку.

У великих населених пунктах, наприклад, у Косові, Кутах, Надвірній, функціонували роздільні (для хлопчиків і дівчат) п'ятикласні чи шестикласні школи. Мова навчання в них була польська. Зокрема, в Косові до 1914 р. було дві 5-тикласні школи з шестирічним навчальним планом (окремо для хлопчиків і окремо для дівчат), державним фінансуванням (статні).

У Кутах у той час функціонували дві роздільні (одна для хлопчиків, одна для дівчаток) шестикласні школи з польською мовою навчання. Звичайно, що в цих школах вчилися переважно діти польської національності.

В окремих населених пунктах зустрічались школи вищого ступеня, ніж одно- чи двокласні з українською мовою навчання. Наприклад, у Старих Кутах працювала 4-класна державна школа з українською мовою навчання, в Кобаках функціонувала 4-класна школа з додатковим рільничим курсом (тепер ми б її назвали школою з профільним навчанням з рільництва).

Таких шкіл було мало. У Москалівці ще працювала ткацька школа, але мова навчання в ній була польська. Тому ткацької майстерності навчалися в цій школі польські діти.

Переважна більшість шкіл, які діяли тоді в селах Галицької Гуцульщини (та й не тільки в ній, а й в інших селах Східної Галичини), давали елементарну освіту. Після їх закінчення діти ледве могли прочитати друкований текст, написати своє прізвище. Тільки окремі з них, здібніші, вміли краще писати і засвоювали рахунок.

Тому більшість населення краю була практично малограмотна. А у селах теперішнього Верховинського району панувала суцільна неписьменність. У зв'язку із значною віддаленістю гуцульських осель одна від одної і від школи, сільські діти майже не відвідували шкільні заняття і за один чи навіть два роки такого «навчання» майже нічого не засвоювали³⁶.

У 1914 р. у долині Пруту функціонували дві чотирьохкласні, чотири двохкласні, 20 однокласних та 2 приватні школи³⁷: Делятинська 4-класова (директор – М.Соболевський, вчителі – М.Соболевський, К.Микитюк, Б.Будзінська, М.Соболевська, К.Воронюк, О.Крижанівський, М.Хвалібінська, Е.Ліхтенбер), Ланчинська 4-класна (директор – Ю.Сірецький, вчителі – М.Сірецька, І.Пилип'як), двохкласні школи у Ломаджині (Л.Бабій), Микуличині (С.Чесник, В.Козій), Саджавці (І.Зубаль, М.Зубаль, Н.Кернякевич) та Заріччі (С.Чесниківська, Н.Михалевич, М.Яворська), а також однокласні школи у селах Добротів (вчителі – Т.Онищук, О.Басайчук), Дора (Ф.Купка, Г.Басайчук), Ямна (С.Бавдіш), Яремче (М.Мороз), Красна (З.Кастанович, М.Данилюк, О.Данилюк), Лоєва (І.Пхаїк), Луг (Ф.Левицька),

Горішній Майдан-Гута (О.Шашкевич), Горішній Майдан (О.Кочмарикевич, Г.Остапчук), Середній Майдан (М.Герєга, Ю.Винницька), Білі Ослави (М.Руденський, М.Стельмахневич), Чорні Ослави (В.Дідич), Чорний Потік (І.Сенатович), Татарів-1 (Б.Ноштадт), Татарів-2 (С.Капітайн), Ворохта (А.Твердохліб), Яблуниця (Ю.Буковецька), Ланчин (С.Міхцінська, Е.Бальдиш), Глинки (К.Ришка, Р.Маринович), Шевелівка (О.Панчук), Гориш (Г.Хомлецька) та Микуличин-2 (С.Павлик).

Крім того, тут діяли 2 приватні школи: приватна єврейська школа у Делятині (вчителі – А.Фрідгабер, Е.Шехтель, М.Берляс, Х.Шехтер, М.Шульбаум) та приватна школа при тартаці в Татарові (вчителі – С.Кліх, Л.Юбель).

У листопаді 1918 р. Буковину окупували румунські війська. Політика насильницької румунізації торкнулась насамперед шкіл. Частина їх закривали, а в інших вводилося навчання румунською мовою.

Українську гімназію у Вижниці було закрито. Жителі міста звернулися до міністра освіти Негулеску, але він заявив сенаторові Козакові, що при румунській гімназії буде створено українські класи, а всіх професорів, вигнаних з роботи, буде повернено назад. У цій гімназії навчалися після закінчення п'ятикласної народної школи. За програмою, що була складена новою владою, у першому класі діти навчались 19 годин на тиждень, у тому числі читання – 6 годин, рахунки – 3 години, землерідна і життєва наука – 3, релігія – 1 година тощо. Мови і письмових вправ навчали на другому році навчання. У п'ятому класі передбачалось 27 годин на тиждень. Перевага надавалася землерідній і життєвій науці та ручним роботам (по 5 годин на тиждень). Гімназійна плата складала 500 леїв на рік. Діти з бідних сімей частково звільнялись від цієї плати, а в разі подання «свідоцтва про убожество» – не платили зовсім.

Підручники коштували дорого (наприклад, буквар – 30 леїв, читанки для других та третіх класів – 100 леїв). Для порівняння, – яйце коштувало 2, а

літр молока – 6 леїв.

Наприкінці 1920 рр. 40 тисяч батьків з Буковини підписали листа до міністерства освіти Румунії з проханням відкрити школи з українською мовою навчання, але чиновники відмовили. І тоді, у червні 1929 р. селяни почали насильно займати школи і призначати українських учителів (Берегомет, Замостя).

Закарпатська Гуцульщина на початку ХХ ст. входила до складу Австро-Угорщини. Українське шкільництво було занедбаним. Лише в 1895 р. в Рахові була відкрита державна початкова школа із викладанням «русинської», тобто української мови. У Ясіні діяла чотирикласна державна школа з угорською мовою навчання та викладанням «русинської».

З 1920 р., після розпаду Австро-Угорської імперії, Закарпатська Гуцульщина у складі «Подкарпатской Руси» (згідно з мирним договором у Тріаноні) переходить до Чехословаччини. З цього часу розширились права «русинів» у мовних, шкільних та релігійних питаннях. Демократизація політичного і економічного життя спричинилася до відкриття товариств «Просвіта», фундаторами яких були С.Клочурак і В.Климуш³⁸.

Просвітницький рух в краї сприяв збільшенню кількості державних шкіл з українською мовою навчання. У них працювало чимало національно свідомих педагогів. Серед них І.Рознійчук, поетеса М.Божук і її чоловік М.Штефура, народна поетеса М.Кабалюк-Тисянська, В.Романчук та інші. А 27 жовтня 1938 р. пост прем'єр-міністра Карпатської України посів д-р Августин Волошин, педагог, автор багатьох підручників.

Після закінчення Першої світової війни боротьба гуцулів за розвиток шкільництва відродилася з новою силою. Тому не дивно, що в період між Першою та Другою світовими війнами шкільна освіта досягла свого відродження.

У той час у Косівському повіті функціонувало 12 однокласних шкіл, 11 з яких були двомовними (польсько-українські) і лише 1 – з українською мовою

навчання. Двокласних шкіл було 9, трикласних – 4, чотирикласних – 4, п'ятикласна – 1. Всі вони були двомовними. В районі діяли 4 семикласні школи з польською мовою навчання.

На Жаб'ївщині між двома світовими війнами було 20 шкіл. 75% їх загальної кількості становили однокласні школи, решта – двокласні.

Тому прогресивна галицька інтелігенція не припиняла боротися за школи з українською мовою навчання.

Декретом польського уряду від 7 лютого 1919 року вводилася обов'язкова початкова освіта. Відповідно зростає кількість початкових шкіл й у Гуцульському краї, в тому числі і на Надвірнянщині. Так, у 1922/23 навчальних роках їх було вже 60, з них – дві семикласні, одна – шестикласна, три трикласних, 15 – двокласних і 37 – однокласні початкові школи.

Відповідно до зобов'язань за Ризьким мирним договором 1921 року Польща мала забезпечити умови для навчання дітей інших національностей, в тому числі й українців, рідною мовою. Це право гарантувалося декларативно. У школах навчання дітей велося польською мовою. Із 60 існуючих у Надвірнянському повіті шкіл у польською мовою навчання вже велося у 24 школах.

Після остаточного включення Західної України до складу польської держави відповідно до рішення Ради послів 1923 р. наступ на українську школу посилювався. Польські власті заявляли, що єдино правильною повноцінною школою повинна бути школа з державною (тобто польською) мовою навчання. Навіть заборонялося вживати слово «український».

А закон про мову навчання («закон Грабського»), прийнятий в липні 1924 р., запроваджував навчання дітей польською мовою вже з третього класу в усіх школах. Це призвело до певних змін і в становищі шкіл краю.

У 1925 р. надвірнянські шестикласні школи (для хлопців і дівчат) переросли в семикласні; мова навчання – польська. Делятинська школа стала п'ятикласною. Було три чотирикласні школи (Ланчин, Перерісль, Волосів),

чотири – трикласні, 11 – двокласних і 34 – однокласних. У Середньому Майдані, де було поселення німецьких колоністів, існувала приватна школа з німецькою мовою навчання. Серед шкіл все більше стає таких, де навчання велося двома мовами, так званих «утраквістичних шкіл». Але якщо зважити на те, що українською мовою дозволялося викладати лише ручну працю, малювання і фізкультуру, то, по суті, навчання велося польською мовою. У школах повіту вчителями здебільшого були поляки, які часто не знали української мови, а нерідко ігнорували її. Вони не розуміли дітей, а діти їх. У 1925 р. утраквістичних шкіл було уже 18.

Зі встановленням у Польщі режиму Пілсудського наступ на українську культуру і шкільництво посилюється. У краї стає все менше шкіл з українською мовою навчання. У містах і селах зростає кількість польського населення. Українців було 80,7%, поляків – 11,1, а євреїв – 8,1 %. Проте з 86 шкіл лише у чотирьох діти вчилися українською мовою, у 18 школах викладання велося повністю польською мовою і 64 були утраквістичними. Продовжувала існувати приватна школа з німецькою мовою викладання і в Середньому Майдані. Середніх і професійних шкіл в повіті не було. Правда, була спроба відкрити приватну гімназію у Надвірній, але, проіснувавши рік, вона закрилася.

На Косівщині влада чинила великий тиск на українське населення, щоб воно вимагало навчання дітей польською мовою. Неслухняним погрожували карними санкціями, штрафами. Учителів-українців переводили на роботу на польські терени, на їх місце присилали поляків. У селах Соколівці та Верхньому Ясенові не було жодної польської родини, однак у 1927 р. школи в цих місцевостях стали утраквістичними.

Українці наполегливо боролися за відкриття приватної школи у Печеніжині, але не отримавши бажаного результату вчителі продовжували проводити з учнями «збірні лекції», про що поліція 14 вересня 1926 р. повідомляла вищі власті. Зокрема, говорилося, що навчання 57 учнів

продовжується у орендованих будинках громадян дев'ятками о 8-й та 12-й годинах щодня по дві години. І це дало свої результати – кураторія Львівського шкільного округу від 26 липня 1927 р. змушена була внаслідок збору підписів під декларацією до міністерства освіти Польщі та вимоги «батьківського комітету» дати дозвіл на офіційне відкриття в Печеніжині приватної школи з українською мовою навчання.

З ініціативи товариства «Рідна школа» число приватних шкіл на Гуцульщині зростало з кожним роком. Їх рідко відкривали з дозволу влади, а частіше, – на підставі 213-го параграфу шкільного законодавства, що дозволяв проводити «збірні лекції», в яких діти навчались за гуртковою системою по дев'ять осіб (польська поліція забороняла без дозволу кураторії Львівського шкільного округу навчати дітей групами, більшими ніж 10 осіб).

Тому такими школами довелося користуватись тривалий час³⁹. У такому вигляді існували народні школи в Делятині, Ворохті та Парищі (Надвірнянщина), Грамотному, Шешорах, Прокураві (Косівщина), Ключеві Великому, Ключеві Малому, Княздворі, Космачі, Мишині, Жаб'ю, Годях, Добровідці, Стопчатові, Пилипах, Підгайчиках, Камінці Малій та Жукотині (Коломийщина). Деякі з цих шкіл довго не протримались, внаслідок надмірного тиску адміністративної чи шкільної влади, а деякі тривалий час якнайкраще виконували свої навчальні та виховні завдання, виправдовуючи не тільки своє існування, а й ті жертви, що на них спромоглося селянство⁴⁰.

Важливу роль в організації шкільництва на Гуцульщині відіграла преса – педагогічні та дитячі часописи, станові органи українського вчителства. У Відні в 1921 р. було випущено «Гуцульську читанку», редактором якої був К.Трильовський⁴¹.

В Делятині на початку 1920 рр. відкрито семикласну школу з польською мовою навчання. Заборонено навчання по-українськи в Горишській та Шевелівській школах, де все навчання перейшло на польську мову.

У 1925 р. в усіх делятинських школах було 10 класів з загальною площею

385,6 м², але аж 6 класів площею біля 200 м² розташовувалися в орендованих приміщеннях. Лише в 1936 р. семирічна школа одержала свій будинок, де вчителювало 15 вчителів, а навчалось 675 учнів⁴².

З уваги на те, що навчання велось польською мовою, в урядовому шовіністичному дусі, – до дялятинських шкіл ходило небагато дітей української національності. Боротьба за введення української мови викладання не мала успіху. Тому по різних закутках Делятина відкривались українські приватні школи, які діяли тимчасово, так як їх вчителі переслідувались.

Прикладом полонізації маємо учнівський табель успішності з Микуличинської школи у 1926 р. Проте, деякі вчителі бланки на польській мові все ж заповнювали рідною мовою – українською.

В найбільшій школі в 1915-1924 рр. директором школи був К. Микитюк, в той же час у школі вчителювала донька місцевого адвоката і політичного діяча Миколи Лагодинського – Марія, яка користувалась у жителів містечка великою пошаною не лише як одна з небагатьох українок серед чужонаціонального та ворожого українським масам педагогічного колективу, але й як чутка вчителька, що переживала за низький освітній рівень місцевого населення та всіма силами сталася допомогти кожному, хто звертався до неї з проханням. Непогано до української дітвори відносилась вчителька М. Фішбах, яку відтак, у 1939 р., вибрали делегатом до Національних зборів.

Не можна не згадати, що в дялятинській школі у довоєнні роки починав навчання Ф. Павч (1877-1950 рр.), який відтак став відомим польським художником, професором Академії мистецтв у Кракові⁴³. Пізніше тут вчився уродженець села Луг майбутній лісознавець і професор високих шкіл Польщі Тадей Герушинський (1903-1963), який заснував у Кракові і до смерті очолював Лісотехнічний інститут Польської академії наук⁴⁴. З українців, що звернули на себе увагу, у дялятинській школі вчилися С. Токарева та В. Обрубанська, які в складі хору під керівництвом Д. Котка в 1920-30 рр.

популяризували нашу музичну культуру в Західній Європі та за океаном.

Дані з 1925 р. про шкільництво на Делятинщині⁴⁵ показують, що з 20 тутешніх шкіл тільки 5 не мали власних приміщень, навчання проводили 63 педагоги, що навчали 2609 дітей.

Під час підготовки до виборів до парламенту у 1926 р. у Румунії було звернуто увагу на незадоволення населення з приводу навчання румунською мовою, внаслідок чого пропонується тимчасово ввести викладання української мови по дві години на тиждень. Та це розпорядження не було втілено в життя, бо навчальний рік добігав кінця. Після виборів все залишилося по-старому – українська мова не стала предметом, підручників не було.

Наприкінці 1920 рр. 40 тисяч батьків з Буковини підписали листа до міністерства освіти Румунії з проханням відкрити школи з українською мовою навчання, але чиновники відмовили. І тоді, у червні 1929 р. селяни почали насильно займати школи і призначати українських учителів. Такі випадки були у Берегометі, Замості та інших селах.

У березні 1931 р. почали викладати українською мовою в Волоці. Коли міністр освіти Костанческу дізнався про це, то наказав розпустити комітет місцевої школи, а вчителів, які склали програму, віддати під суд.

Окупантів дуже турбувало, що місцеве населення не вживає їхньої мови. Командир 4-го армійського корпусу генерал Пенеску видав наказ дивізії та всім повітовим префектурам про обов'язкове вживання румунської мови в школах та інших установах. У 1938 році скорочуються уроки праці і збільшується час вивчення мови пануючої держави. Якщо учень не відвідував школи, його батьків штрафували. Та це нововведення не поліпшило навчально-виховного процесу⁴⁶.

У 1930 рр. у Коломії введено кабінетне навчання учнів, що було неабияким нововведенням.

За даними шематизму 1932 р.⁴⁷ на Гуцульщині діяло 57 однокласних, 29

двохкласних, 9 трьохкласних, 11 чотирьохкласних, 4 п'ятикласні та 12 семикласних шкіл.

Так, у Надвірнянському повіті вже діяло 4 семикласних школи з польською мовою навчання (Надвірна – 2, Делятин та Ланчин), 1 п'ятикласна у Перерослі, 3 чотирьох класні (Білі Ослави, Гвізд, Гориш – з польською мовою викладання), 4 трьохкласні (Саджавка, Дора, Микуличин – польська, Парище – польська), 8 двохкласних та 27 однокласних (в т.ч. 6 – з польською мовою викладання). У Косівському – було 6 семикласних шкіл (Косів та Кути – по дві з польською мовою навчання, Кобаки та Старі Кути), 2 чотирьохкласні у Хімчині та Москалівці, 1 трьохкласна у Яворові, 9 двохкласних та 22 однокласних, а у Печеніжинському – 2 семикласних школи з польською мовою навчання (Печеніжин та Яблунів), 3 п'ятикласні (Княздвір, Великий Ключів та Пістинь – польська мова), 6 чотирьохкласних (Молодятин, Мишин, Рунгури, Іспас, Сопів, Печеніжин – з польською мовою викладання), 4 трьохкласні (Люча, Слобода Рунгурська, Уторопи, Вербіж Нижній – польська мова викладання), 12 двохкласних та 8 однокласних.

Газета «Правда» писала, що при парохіяльній читальні ім. св. Покрови у Делятині з 10 грудня 1931 до 20 лютого 1932 рр. відбувався курс неграмотних, який проводила Орися Микитюківна, уродженка Малоло Рожена Косівського повіту [8]. В 1935 році у Дорі відбулись учительські курси. У 1937 році в Делятині діяла одна 7-класна школа в центрі міста, одна 4-класна – на Гориші та одна 1-класна – у Шевелівці⁴⁸.

Вчительство Делятинщини мало в своєму розпорядженні місце для відпочинку. Одним з таких була Учительська оселя у Ворохті⁴⁹. Під її будівництво у 1924 р. було куплено у о.М.Галушинського 8000 м² за ціною 1,5 злотий за 1 м². В 1926-1927 рр. за проектом Л.Левинського було побудовано І.Микитюком дерев'яний будинок.

Протягом 1900-1930 років значно зменшився відсоток неграмотних. В цілому по Станіславському воєводству в 1880 рр. нараховувалось 90 %

неграмотних, в 1921 р. їх стало 46, а в 1936 – 36,6 %⁵⁰. Очевидно, серед українського населення, що жило в злиднях, неграмотних було набагато більше. Не дивно також, що внаслідок цього, українці, яких у Польщі було 20%, могли мати в університетах та Інститутах лише 6 процентів студентів⁵¹.

У 1938 р., з проголошенням автономії Карпатської України, в Рахові почала діяти українська гімназія. Відкрито гімназію й у Великому Бичкові.

У 1938 р. у результаті Мюнхенської змови відбувся поділ Чехословацької Республіки. Закарпаття знову мало відійти до Угорщини, але свободолюбіві українці думали інакше – утворилася автономна Карпатська Україна. 27 жовтня 1938 р. пост прем'єр-міністра Карпатської України посів д-р Августин Волошин, педагог, автор підручників «Читанка», «Азбука», «Практична граматики», «Арифметика». «Фізика», «Історія педагогіки». «Дидактика», «Психологія», «Логіка» та ін. Д-р Августин Волошин був одним із провідників українства в Закарпатті, фундатором товариства «Просвіта», педагогічну, громадсько-політичну працю поєднував із працею духовного пастиря – він був греко-католицьким священником.

Національне свідомі українські вчителі сприйняли ідею відродження України, самі ставали у ряди борців, творили українську історію. Серед них був і В.Романчук, який народився в Лазіщині, де і розпочав педагогічну діяльність, а також працював у селах Богдан та Ясіня.

У часи проголошення Карпатської України В.Романчук стає активним помічником майбутнього Команданта Карпатської Січі Дмитра Климпуша. Він організував Січ у Ясінях. Пізніше брав з нею участь у боях на Красному Полі під Хустом. Недовго існувала Карпатська Україна, але в справі розбудови шкільництва зроблено значний поступ. З ініціативи Августина Волошина школи поступово переходили на українську мову навчання, вони ставали доступними для різних верств корінного населення краю. У той час започатковано елементи національної школи, основним завданням якої було виховання національно свідомої молоді на засадах християнської моралі. У

кінці березня 1939 року угорські загарбники захопили Карпатську Україну⁵².

На Галицькій Гуцульщині самовіддано працювали численні вчителі-українці, що були водночас і громадськими діячами, і дослідниками краю – Лука Гарматій, який вчителював у Тюдіві, Розтоках, Криворівні та Головах, був активним діячем радикальної партії. Крім того, збирав етнографічні та фольклорні матеріали, які використовували М.Коцюбинський, Г.Хоткевич, В.Гнатюк. Прославилась як письменниця Марійка Підгірянка – вчителька Марія Ленерт-Домбровська, яка народилася в гуцульському селі Білих Ославах, а навчалася і згодом вчителювала в Уторопах та Рибному. Широку громадську і науково-педагогічну діяльність здійснював в перші роки ХХ століття Богдан Заклинський, який вчителював у Кривому Полі, Жаб'ю, Зеленому, Криворівні, Старих Кутах, Великому Бичкові, Ясіні. Працюючи на Гуцульщині, видав «Опис рідного краю» (1913), «Всеукраїнський катехизм. Що мусить знати кожний українець?». У 1919 р., за часів ЗУНР, разом з Угрином-Безгрішним організував у Косові видавництво «Довбуш», у якому вийшли складені Б.Заклинським підручники «Букварова читанка», «Читанка для II класи», «Читанка для III класи», завданням яких було не лише навчати читати, а й виховувати у дітей почуття національної свідомості й гідності. Організатором читалень «Просвіти» на Надвірнянщині на початку століття був учитель Антін Онищук, який працював у Зелениці. Він написав працю «Матеріали до гуцульської демонології», записав похоронні обряди, легенди й перекази про О.Довбуша. Багато зробили для розвою освіти на Галицькій Гуцульщині за часів австро-угорського та польського панування вчителі – громадські діячі М.Вахнюк, П.Додек, О.Іванчук, І.Устиянович, В.Цюцюра, І.Савків, В.Бундзяк, В.Поліщук, С.Биліцова, С.Король, В.Мацюк, З.Винницький, А.Сальварівський, І.Кузич, М.Трутяк, М.Базник, М.Наняк та інші⁵³.

У школах Закарпаття працювали вчителі, які стали відомими діячами в галузі літератури. На 1930-і роки припадає педагогічна діяльність Івана

Рознійчука, що творив під псевдонімом Марка Бараболі. Син лісоруба, народився він у селі Трибушани (нині Ділове). Патріот Гуцульщини сіяв «розумне, добре, вічне» у юні душі горян на Плитоватому та Зимірі (присілки Лазещини), Лазещині, Ясінях. Педагогічна праця поетеси Миколаї Божу збігається з періодом найвищого злету національного духу. Вона працювала разом із чоловіком Михайлом Штефурою у Рахівській «горожанській» школі. Родом вона з Великого Бичкова, де вчилася в народній школі, «горожанку» відвідувала в Ясінях, а після закінчення Ужгородської жіночої учительської семінарії вчителювала у школах Закарпаття, в тому числі у Великому Бичкові та Рахові. Педагогічний хист виявила, працюючи в школах Гуцульщини, і Марія Кабалюк-Тисянська, яка народилася у Квасах, а працювала у Богдані і Квасах. Твори гуцульської поетеси ввійшли у вінок кращих поетів Закарпаття, її добре знають і в Словаччині (Пряшівщина)⁵⁴.

В умовах австрійської, а згодом румунської окупації на Буковинській Гуцульщині працювали численні педагоги, що поєднували вчительську діяльність із громадською та літературною. Талановитим письменником, просвітителем горян був Данило Харов'юк. Відомими громадськими діячами були А.Клим, М.Юсипенко, М.Павлусевич, І.Дошівник, С.Лакуста, О.Костинюк, Д.Лукинович, Л.Добрянський та інші⁵⁵.

Така довга історія становлення освіти на Гуцульщині. Звичайно, її не можна вважати повною, адже ще не повністю вдалось охопити архівний матеріал, а матеріали з тогочасних періодичних видань потребують з'ясування та історичних підтверджень. Тому тут є ще поле пошуку для подальших досліджень.

¹ Гуцульщина (Короткий довідник). – Снятин : ПрутПринт, 2002. – С. 11-14.

² А.Андрохович. Історія греко-католицької генеральної духовної семінарії у Львові / Праці греко-католицької Богословської Академії у Львові. – Львів, 1939. – Т. 3. – С. 6.

³ Гуцульщина (Короткий довідник). – Снятин : ПрутПринт, 2002. – С. 11-14.

⁴ Schematismus des Kronlandes Galizien und Lodomerien für das Jahre 1828. – S. 514-515.

⁵ Handbuch des Lemberger Statthaltereii-Gebietes in Galizien für das Jahr 1858. – S. 347.

⁶ Ibid. – S. 190.

- ⁷ Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahre 1848. – Lemberg, 1848. – S. 562-564.
- ⁸ Фонди Надвірнянського райбюро ЗАГС. – Книга записів про смерті в Делятині за 1870-1894 роки.
- ⁹ Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1858. – S. 340-341.
- ¹⁰ Ibid. – S. 163.
- ¹¹ Ibid. – S. 190.
- ¹² Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1862. – S. 311, 321.
- ¹³ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1874. – S. 437.
- ¹⁴ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1877. – S. 428.
- ¹⁵ Фонди Надвірнянського райбюро ЗАГС. – Книга записів про смерті в Делятині за 1870-1894 роки.
- ¹⁶ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1874. – S. 437.
- ¹⁷ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1877. – S. 428.
- ¹⁸ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1884. – S. 405.
- ¹⁹ Rocznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1887. – Rok I. 1886. – S. 82-90.
- ²⁰ Ibid. – Lwów, 1887. – S. 21.
- ²¹ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1896. – S. 465.
- ²² Rocznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1887. – Rok I. 1886. – S. 21.
- ²³ Центральний державний історичний архів у Львові (надалі – ЦДАЛ). – ф. 165 «Крайовий комітет, м. Львів, 1861-1920», оп. 2, од. зб. 1675 «Справа про заснування народної школи в с. Дора, 1894-1911», арк. 1-31.
- ²⁴ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1914. – S. 815-816.
- ²⁵ Галичанинъ. – 1894. – 6 липня.
- ²⁶ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1914. – S. 815-816.
- ²⁷ ЦДАЛ. – ф. 165 «Крайовий комітет, м. Львів, 1861-1920», оп. 2, од. зб. 1675 «Справа про заснування народної школи в с. Дора, 1894-1911», арк. 8-9.
- ²⁸ Гуцульщина (Короткий довідник). – Снятин : ПрутПринт, 2002. – С. 11-14.
- ²⁹ Podręcznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1908. – Tom VIII. – Część 1. – S. 33.
- ³⁰ Ibid. – S. 76-77.
- ³¹ Ibid. – S. 88-99.
- ³² Szematyzm królestwa Galicyi na rok 1910. – S. 689-690.
- ³³ Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархіи Станиславовской на рокъ Божій 1912. – С. 149-157.
- ³⁴ Іванюк М., Черкач Н. Освіта Буковинської Гуцульщини / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 236.
- ³⁵ Там само. – С. 237.
- ³⁶ Скульський Р., Ступарик Б., Максим'юк М., Куришук В., Калініченко Н., Каськів О. Освіта Галицької Гуцульщини / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 226-235.
- ³⁷ Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji na rok 1914. – S. 815-816.
- ³⁸ Гуцульщина (Короткий довідник). – Снятин : ПрутПринт, 2002. – С. 11-14.
- ³⁹ Скульський Р., Ступарик Б., Максим'юк М., Куришук В., Калініченко Н., Каськів О. Освіта Галицької Гуцульщини / Історія Гуцульщини. – Львів:Логос, 2001. – Т. VI. – С. 226-235.
- ⁴⁰ Герасимович І. Українська школа під польською владою. – Станиславів, 1924. – С. 16.
- ⁴¹ Скульський Р., Ступарик Б., Максим'юк М., Куришук В., Калініченко Н., Каськів О. Освіта Галицької Гуцульщини//Історія Гуцульщини. – Т. VI. – Львів:Логос, 2001. – С. 232-233.
- ⁴² Домашній архів Клапчуків (надалі – ДАК). – ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 3, од. зб. 14 «Учительська оселя «Маковиця» в Ямній в 1920-1930 рр.».
- ⁴³ Клапчук В.М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин : Фоліант, 2007. – 584 с.
- ⁴⁴ Sylwan. – 1964. – № 6. – S. 35-43.
- ⁴⁵ ДАК. – Фонд 4. – Опис 3. – Справа 2.
- ⁴⁶ Іванюк М., Черкач Н. Освіта Буковинської Гуцульщини / Історія Гуцульщини. – Львів:Логос, 2001. –

Т. VI. – С. 238-239.

⁴⁷ Шематизм всего кліра греко-католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1932. – С. 101-105.

⁴⁸ Клапчук В.М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин : Фоліант, 2007. – 584 с.

⁴⁹ ДАК. – ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 3, од. зб. 14 «Учительська оселя «Маковиця» в Ямній в 1920-1930 рр.».

⁵⁰ *Mały rocznik statystyczny 1938.* – Warszawa, 1938. – S. 28.

⁵¹ *Ibid.* – S. 23, 326.

⁵² Іванюк Г., Ткач М. Освіта Закарпатської Гуцульщини / Історія Гуцульщини.– Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 243-248.

⁵³ Скульський Р., Ступарик Б., Максим'юк М., Курищук В., Калініченко Н., Каськів О. Освіта Галицької Гуцульщини / Історія Гуцульщини. – Львів:Логос, 2001. – Т. VI. – С. 233-234.

⁵⁴ Іванюк Г., Ткач М. Освіта Закарпатської Гуцульщини / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 244-245.

⁵⁵ Іванюк М., Черкач Н. Освіта Буковинської Гуцульщини / Історія Гуцульщини.– Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 237.